

УДК 728:624.011.1:903(477.87)(045)

САКРАЛЬНА ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА ЗАКАРПАТТЯ (ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА)

Олійник В.В., Малець О.М., Штерр Д.І., Чорій М.В.

TEMPLE WOODEN ARCHITECTURE OF TRANSCARPATIA (To the implementation of the issue of historical monuments)

Oliinyk Viktoriia, Oleksandr Malets, Shterr Diana, Chorii Myroslava

У тісному зв'язку з писемністю, освітою, та літературою розвивалася сакральна дерев'яна архітектура, малярство, стінопис. На мистецтві яскраво позначився вплив загальноєвропейської культури, будівництва. Окремі пам'ятки мистецтва, культової архітектури Закарпаття мають загальноєвропейське значення та визнання. В силу історичних умов архітектура Закарпаття не могла, звичайно уникнути впливу інших культур. Проте чужоземні елементи не знищили його народної самобутності, а, навпаки, перевтілилися у нові, гармонійні, суто національні форми, в яких перш за все, відчувається кровний зв'язок з Україною.

Ключові слова: *дерев'яна архітектура, народне мистецтво, культові споруди, пам'яткознавство, іконостас, стінопис.*

The purpose of this article is to study the ancient wooden architecture of the Ukrainian Carpathians, which has prepared a good ground for its further development in modern conditions. Studying the sources of the unique architecture of this region, we study the richness and beauty of one of the bright pages of the creative achievements of the Ukrainian people. Transcarpathia is famous not only for the beauty of nature, but also by many architectural monuments. In the mountains dominated by wooden monuments in the lowlands and foothills – monuments of stone architecture. In wooden houses, churches of Verhovina, modest in size, but great for architectural composition reflects good taste and talent Transcarpathian Ukrainian people. In due to historical conditions wooden architecture of Transcarpathia could not, of course to avoid the influence of other cultures. However, foreign elements did not destroy his people's identity, but instead turned into a new, harmonious, purely national forms, which primarily felt blood connection with Ukraine.

Keywords: *wooden churches, wooden architecture, historical studies, historical monuments, iconostasis, painting on the walls.*

Пам'ятки архітектури, залишені творцями минулих епох, становлять вагому частину багатой культурної спадщини Закарпаття. Вони є свідками життя народу і розвитку його національної самобутності. Творіння зодчества – нетлінна частинка національної скарбниці. Але шедеври закарпатської дерев'яної готики, які не мають аналогів у світі, відомі лише обмеженому колу фахівців та аматорів, залишаючись поза увагою внутрішнього туризму та суспільства взагалі. Пожежі, замокання, навмисне знесення через міжконфесійні суперечки, варварське обшивання бляхою і пластиком. Першим кроком до порятунку витворів мистецтва має стати подолання інформаційного

вакууму навколо них. Власне, на це і спрямована наша робота з пошуку, структуризації та поширення інформації щодо пам'яток культової дерев'яної архітектури краю.

Серед численних проблем, пов'язаних з обліком, охороною та реставрацією пам'яток архітектури, чи не першочерговим завданням є їх типологічна класифікація та ідентифікація. Своєрідністю форм та відлунням давнини дерев'яні церкви здавна привертали увагу шанувальників старожитностей та дослідників. Серед науковців, які долучилися до вивчення дерев'яних церков були В. Щербаківський, Д. Щербаківський, Г. Павлуцький, І. Грабар [1]. Помітний внесок у вивчення об'єктів традиційної храмової архітектури зробили П. Юрченко, Г. Логвин, П. Макушенко та згодом І. Могитич. П. Юрченко один із визнаних знавців народної архітектури України найбільш глибоко торкнувся її історичного коріння та творчих традицій народних будівничих. У широкому діапазоні архітектурознавчих захоплень Г. Логвина особливе місце посідали дослідження, пов'язані з пам'ятками дерев'яного храмобудування. Численні праці, в яких дослідник торкався дерев'яних храмових споруд України, пронизані глибинним розумінням і душевним відчуттям народних архітектурно-будівельних традицій. У контексті дослідження дерев'яного зодчества Закарпаття варто згадати М. Сирохмана, який особливого значення надавав вивченню дерев'яних храмових споруд краю періоду XVIII – XIX ст., зокрема становленню та розвитку їх форм, планувальної структури, регіональним особливостям [12].

Метою даної статті є дослідження сакральної дерев'яної архітектури Закарпаття. Прилучаючись до джерел своєрідної архітектури цього регіону, ми пізнаємо всю неповторність і красу однієї з яскравих сторінок творчого доробку українського народу.

Одним з найбільш старовинних дерев'яних храмів Потисся і України вважається церква Святого Миколи Чудотворця (верхня), що знаходиться у Середнє Водяне [9]. Найдавнішими частинами є два дубові зруби, що датуються 1428 р. Близько 1760 р, наву перекрили трапецієподібним перекриттям, розтесали стрілчасті вікна, збудували високу каркасну башту, вкриту стрімким чотирихилим шатром, над зрубами здійнялися високі двоххилі дахи. Опасання, що обходить церкву з усіх боків,

спирається на випуски вінців зрубів. Храм має стримані монументальні форми та нагадує середньовічні романські споруди. Церква має стінопис, хоч частина його пошкоджена, а частина заклеєна. Чотирирусний іконостас походить з 1761 р. Нижня Миколаївська церква складається з двох дубових зрубів – більшого прямокутного, що ділиться на наву і бабінець, і меншого п'ятигранного вівтарного зрубу. Обидва зруби вкрито високим двосхилим дахом під гонтовим покриттям та охоплено стрічкою опасання. В середині центральне приміщення перекрите арковим склепінням, бабінець – трапецієподібним, а вівтарний зруб – плоским перекриттям. Суворий на вигляд храм, позбавлений будь-яких прикрас. Храм збудований в середині XVII століття [12].

Ще однією окрасою Закарпаття є унікальна церква, що розташована в селі Сокирниця (Церква Св. Миколи Чудотворця, 1703 р.). Дубові зруби храму вкриті високими дахами. Більший зруб ділиться на наву і бабінець. Вежу увінчує чотирисхилий купол з високим шпилем і чотирма фіалами по кутах. На головному фасаді – закритий ганок з трикутними прорізами вікон і вхідним порталом. Одвірок бабинця обрамлено смугами «мотузкового» орнаменту, колами, заповненими різьбленням, розетками з шестилисниками. Іконостас зроблено в 1748 р. Старе малювання збереглося на цоколях під намісними іконами. Згідно з версією реставраторів, сокирницьку церкву перебудували і встановили вежу над бабинцем. Того ж року збудували високу каркасну дзвіницю [5].

В селі Олександрівка (Церква св. Параскеви, 1751 р.) найменша в Закарпатті готична церква яка увінчує широку поверхню пагорба і вимальовується чітким силуетом на тлі невисоких гір. Церква двотрубна, тридільна, з видимим нахилом стін до середини. Вежа з чотирма фіалами біля основи шпиля височіє над західними зрубом. На головному фасаді – відкритий ганок з арковою галереєю. В олександрівському храмі збережий унікальний стінопис по дереву, виконаний в 1779 р. майстром Стефаном Теробельським та малювання народних майстрів. На початку XIX ст., на всю східну стіну було набито новий іконостас стилю рококо, що негативно вплинуло на стан розписів. Біля церкви стоїть дерев'яна каркасна двоярусна дзвіниця.

Чи не найдавніша з них церва св. Парасковії в Олександрівці, яка носить явні ознаки стилю будівничих XV-XVI, хоч вперше згадується про неї в записці мукачівського єпископа Ольшанського за 1751 р. [6].

В селі Данилово (Церква св. Миколи Чудотворця, 1779 р.), що збудована в готичному стилі – наймолодша серед готичних церков Хустщини і, можливо, найгарніша. Миколаївська церква була побудована в 1779 році, про що свідчать написи на дверях ганку латиницею, а на дверях церкви – кирилицею. Церква має дивовижні пропорції. Композиція форм підкреслює стрімкий зліт вежі з дуже високим шпилем: здається, ще мить – і дерев'яне диво здолає земне тяжіння. Споруда двотрубна, тридільна, збудована з дубових колод. На західному фасаді бабинець продовжений закритим ґанок з ракоподібними прорізами. В інтер'єрі збереглися розписи 1828 р. роботи художника І.Корнмаєра. Біля церкви розташована струнка дерев'яна дзвіниця [7].

Село Крайниково (Михайлівська церква і дзвіниця) була побудована в 1666-1668 рр., про що свідчить напис на надпоріжнику придворного (бабинця). Церква тридільна з рівно широким бабинцем та навою і вужчим вітварем. Побудова церкви архаїчна. Вона зведена з високих дубових брусів, з'єднана врубками в кнюк з потайним прямим зубом. Напис на дияконських дверях відноситься до 1763 р. В іконостасі збереглися ікони і з XVII ст.

«Собор архангела Михаїла». Над бабинцем височить прямокутна в плані, висока вежа з підсябіттям з високим шпилястим завершенням і чотирма маленькими шпилями по кутах. Побудована в XVII ст., церква мала плескати перекриття, які йшли на сволюку. Плескати перекриття були замінені на коробові в XVIII ст. Ктиторський напис під зображеннями на стіні св. Миколи свідчать про те, що вони були намальовані в 1771 році. Ці зображення монохромні, виконані місцевим майстром у стилі народного закарпатського живопису[8]. Пам'яток бойківської будівельної школи на Закарпатті збереглося значно більше. Серед них храми у селах Верхньому Студеному Міжгірського району (1804 р.), Гусному (1655 р), Сухому та вищці (обидва біля 1700р.), Ужку (1754 р.) Великоберезнянського району та інші.

Значна частина бойківських храмів була у XVIII ст. перебудована, тільки шляхом підняття вежі над бабинцем, як у селі Кострині (1703 р., перебудована 1761 р.), або у присілку Бистрому біля Сваляви (1588р., перебудована 1759р.) , або й повним закриттям заломів верхів під широким багатосхилими дахами і вежею над бабинцем, як у селах Буківцеві (XVIIст., перебудована 1892 р.), Розтока (XVII ст., 1750 р.) Міжгірського району, у с. Дешковиці Іршавського району (поч. XVIIIст., 1839р.

Храми лемківської будівельної школи виникають у середині – другій половині XVIII ст., та отримують свій розвиток з кінця XVIII до кінця XIXст. [9]. Основою їх виникнення були храми різних типів, однак переважно – бойківської будівельної школи. Причиною було намагання уніатського духовенства максимально латинізувати зовнішній вигляд храмів східного обряду, стерти стилістичну відмінність.

Основною стилістичною рисою лемківських храмів є ліквідація центричності споруди шляхом переміщення висотної домінанти з центрального зрубу на високу вежу дзвіницю, втиснуту над бабинцем чи біля нього. Саме у цьому типі лемківська будівельна школа створила свої найдосконаліші пам'ятки, такі як з с. Шелестово Мукачівського району (побудованої в 1777 році), що тепер перенесена в Ужгородський музей народної архітектури та побуду, із с. Медведівці Мукачівського району (1761 р.), що тепер у етнографічному музеї у м. Празі, із с. Плоского Свалявського району (1792 р.), що тепер у республіканському музеї народної архітектури у м. Києві [12]. На тому ж підґрунті та одночасно з пам'ятками лемківської будівельної школи формувались храми Верхнього Потисся на території колишніх історичних адміністративних одиниць – Мараморощської та Угочанської жуп, де унія взяла верх тільки у другій половині XVIII ст. і перебудова храмів почалась пізніше.

В 1779 році були розіслані три «показові» проекти церков, а будівництво інших типів категорично заборонялось. Про народних умільців-теслярів та будівельників Закарпаття нам відомо дуже мало. Відомо, що одна із найбільш типових споруд на закарпатській Верховині – дерев'яна церква в с. Ужок Великоберезнянського району була побудована в 1745 році народним майстром із села Бітлі (сьогодні Турківський район Львівської області), що дерев'яний храм у с. Черноглова Великоберезнянського

району був побудований Матвієм Хімічем у 1749 році, а ремонт церкви в с. Буковець (1792 р.), цього ж району був проведений Григорієм Макаревичем. Відомо, що Ілько-Німець брав участь у будівництві і ремонті храмів на Закарпатті [12]. Архітектурна творчість майстрів Закарпаття, яка протягом віків перебувала під іноземним гнітом, найкраще може проявитися в дерев'яному храмовому та житловому будівництві, де було найменше сторонніх втручань [11]. Тут творчі сили, що не знаходили іншого застосування, проявили себе в усній повноті.

Дерев'яну храмову архітектуру Закарпаття, незважаючи на велику різноманітність її форм, зведено до чотирьох основних стилів: шатровий, тризрубовий, шатровий п'ятизрубовий, барочний і готичний (псевдоготичний). Яскравими зразками цього типу є церкви в селі Гусному Великоберезнянського району (1796 року перебудована) і Вознесенська у селі Верхньому Студеному Міжгірського району (XVIII ст.), які слід вважати найбільш закінченими і витриманими зразками шатрового тризрубного типу церков на Закарпатті. Подібні до них за формою і пропорціями шатровий храм у селі Перехресному Воловецького району та в селах Кострино, Ужок і Вишка Великоберезнянського району. Немало дерев'яних тризрубових шатрових церков є і в Прикарпатті [14].

В глибокій давнині бере свій початок і складніший за своєю конструкцією п'ятизрубний хрестоподібний тип шатрових церков. В основі цього храмового типу лежить рівнораменний хрест.

Питання про час появи дерев'яних шатрових церков з хрестоподібним планом остаточно не висвітлено. Тип хрестоподібних церков розповсюджений в Івано-Франківській, Чернівецькій та інших областях України. На Закарпатті хрестоподібних церков порівняно небагато. Їх зустрічаємо тільки у Рахівському районі, у верхів'ях Тиси і її приток. Чудовим, витриманим до кінця зразком цього храмового типу є так звана Струківська церква в Ясинях (1824 р.). Вона названа іменем Івана Струка, вихідця з прикарпатського села Зеленого (нині Івано-Франківська область), що заснував, за легендою, у 1537 році Ясиня.

За архітектурнохудожнім задумом, цілісністю композиції – це неперевершений взірць дерев'яної архітектури. Цінним пам'ятником хрестоподібного типу є і Петропавлівська церква в Лазещині на Рахівщині. У східній частині області переважає готичний (псевдоготичний) стиль. Існує думка, що він був занесений сюди з Румунії, до складу якої цей куточок області входив протягом XVI-XVII ст. Там багато подібних храмів, кам'яних і дерев'яних. Прообразом дерев'яних храмів цього типу могли послужити і деякі готичні костьоли на Закарпатті.

Серед найбільш знаних ансамблів монументального малярства дерев'яних храмів XVIII ст. слід назвати розписи церков св. Миколая (долішня) у с. Середнє Водяне (перемальовано), св. Параскеви в с. Олександрівка (1779) і св. Миколая в Кожухівцях (1785 р.)

На зламі XVII-XVIII ст. постала малярська декорація вівтарної частини церков св. Миколая в селі Колодне (Тячівський р-н), що складається з образу Христа на престолі в оточенні святих, композицій «Тайна вечеря», «Воскресіння», «Несення хреста», «Коронування Богородиці», на коробовому плафоні розташовано образ «Богородиці Знамення», а в кутах у круглих медальйонах – півфігури чотирьох євангелістів. Другою половиною XVIII ст. слід датувати стінописи у центральній частині храму. Їх автором є Антоній Валі, котрому теж належать розписи 1789 р. у реформатському костелі у с. Вишково (Хустський р-н). Тут у нижніх ярусах стін розміщено квадратні клейма зі сценами Страстей Христових та історією створення Адама, гріхопадіння і вигнання з раю. Над ними, у круглих картушах в рокайлевому обрамленні представлено сюжети мучеництва апостолів і «Усікновення глави Іоанна Хрестителя». За традиційною схемою, по центру плафона зображено Новозавітну Трійцю, а в кутах – чотири картуші з образами євангелістів [10].

Невблаганний час, воєнні лихоліття, політична та релігійна іноземна експансія, спричинилось до того, що пам'яток народної дерев'яної архітектури з часів прадідівської слави давньоруського часу збереглося настільки мало, що при відсутності інформації широкий загальний здебільшого немає найменшої уяви про них та їх існування.

Пам'ятки дерев'яної культової архітектури Закарпаття – є важливим джерелом народних традицій і мистецтва краю. І хоча час невблаганний до такого нетривкого матеріалу, як дерево, все ж окремі з цих споруд збереглися до наших днів у своїх автентичних формах.

Список використаних джерел

1. Бідзіля В. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери / В. Бідзіля. - Київ, 1971.
2. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Ч. 1./ М. Драган. - Львів: Діло, 1937. – 136 с.
3. Залозецький В. Готичні і барокові дерев'яні церкви в Карпатських краях / В. Залозецький. - Відень, 1926.
4. Логвин Г.Н. Дерев'яна архітектура України /Г.Н. Логвин // Нариси історії архітектури Української РСР. – К.: Держбуд. Україна, 1957. – С. 200-231.
5. Логвин Г.Н. По Україні / Г.Н. Логвин. – К.: Мистецтво, 1968. – 462с.
6. Могитич І. Р. Церкви / І.Р. Могитич // Народна архітектура Українських Карпат XV-XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С.206-236.
7. Могитич І.Р. Дерев'яні храми та дзвіниці / І. Р. Могитич // Історія української архітектури. – К.: Техніка, 2003. – С.279-286.
8. Могитич І. Р. Церкви / І. Р. Могитич // Народна архітектура Українських Карпат XVXX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 216-231.
9. Попович, Василь Васильович. Храми Рахівщини : іст.-краєзнав. нариси / В. В. Попович ; вступ. ст. В. Фенич. – Ужгород : Карпати, 2013. – 392 с. : іл.
10. Приймич, Михайло Васильович. Іконостаси Закарпаття : іст.-мист. нариси / М. В. Приймич ; вступ. ст. М. В. Сирохман. – Ужгород : Карпати, 2014. – 184 с. : кольор. іл. – (Програма "Українська книга").
11. Січинський В. Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах / В. Січинський. - Львів, 1927.
12. Сирохман, Михайло. П'ятдесят п'ять дерев'яних храмів Закарпаття / М. Сирохман ; відп. ред. О. Мовчан. – К. : Грані-Т, 2008. – 88 с. : кольор. іл.
13. Щербаківський В. Українське мистецтво: Дерев'яне будівництво і різьба на дереві / В. Щербаківський – Львів – К., 1913.
14. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України / П.Г. Юрченко. - К.: Будівельник. 1970. – 192 с.

References

1. Bidzilya, V. (1972). History of Transcarpathian culture at the turn of our era. Kiev. [in Ukrainian].
2. Drahan, M., (1937). Ukrainian wooden churches]. Part 1. Lviv: Delo. [in Ukrainian].
3. Zalozets'kyu, V. (1926). Gothic and baroque wooden churches in the Carpathian region. Vienna. [in Ukrainian].
4. Lohvyn, H., N. (1957). Wooden Architecture of Ukraine Essay on the history of architecture of the Ukrainian SSR, pp. 200-231. [in Ukrainian].
5. Lohvyn, H., N. (1968). In Ukraine . Kiev: Art. [in Ukrainian].
6. Mohytych, I. (1987). Churches In Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV-XX centuries. Kuiv: Scientific Thought. pp. 206-236. [in Ukrainian].
7. Mohytych, I.R. (2003). Wooden temples and belltowers. In: History of Ukrainian architecture. Kuiv: Engineering. pp. 279-286. [in Ukrainian].
8. Mohytych, I. (1987). Churches In Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV-XX centuries. Kuiv: Scientific Thought. pp. 216-231. [in Ukrainian].

9. Popovych, Vasyl Vasyliovych. (2013). Temples of the Rakhiv region: historical and local history. Uzhhorod: Karpaty. 392 p. [in Ukrainian].
10. Pryymich, Mykhailo Vasyliovych. (2014). Iconostases of Transcarpathia : history-myst. Essays. Uzhgorod: Karpaty. 184 p. [in Ukrainian].
11. Sichyns'kyi V. 1927. Boykivs'kyi typ derev'yanykh tserkov na Karpatakh [Boykivsky type of wooden temples in the Carpathians]. Lviv.
12. Syrokhman, Mykhailo. (2008). Fifty-five wooden churches of Transcarpathia . Kyiv: Grani-T. 88 p. [in Ukrainian].
13. Shcherbakivs'kyi V. (1913). Ukrainian Art: Wood Construction and Wood Carving. Lviv-Kyiv. [in Ukrainian].
14. Yurchenko, P.H., (1970). Wooden architecture of Ukraine. Kuiv: Builder. [in Ukrainian].

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>